

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Γιατί γίνεται λόγος για λεξικογραμματική και λεξικογραμματικές επιλογές;

Ενώ στις άλλες βαθμίδες της γλωσσικής εκπαίδευσης για μεθοδολογικούς και διδακτικούς σκοπούς διακρίνεται το επίπεδο της γραμματικής από το επίπεδο του λεξιλογίου, στη βαθμίδα του Λυκείου γίνεται λόγος για λεξικογραμματικές επιλογές, κάτι που ανταποκρίνεται περισσότερο στην πραγματική εικόνα της γλώσσας. Σύμφωνα με τη Συστημική Λειτουργική Γραμματική (π.χ. Halliday 1994), η διάκριση γραμματικής και λεξιλογίου αποτελεί περισσότερο προϊόν έμφασης παρά απόλυτη διχοτομία. Ενώ στη γλωσσολογία διακρίνεται συνήθως η γραμματική, που υπόκειται σε συγκεκριμένους κανόνες (π.χ. η ονοματική φράση στα ελληνικά συνδυάζει το άρθρο με ένα όνομα σε συγκεκριμένη σειρά), από το λεξιλόγιο, το οποίο θεωρείται ότι δεν διέπεται από αυστηρούς κανόνες, η διάκριση αυτή είναι απατηλή. Όπως φαίνεται από μια προσεκτική μελέτη εμπειρικών δεδομένων, το σύνολο των γραμματικών κανόνων της γλώσσας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις συγκεκριμένες λεξικές πραγματώσεις. Ακόμη και ένας γενικός γραμματικός κανόνας, όπως η μετατροπή της ενεργητικής φωνής σε (μεσο)παθητική, εξαρτάται από το είδος των ρημάτων: πολλά ρήματα σχηματίζουν τύπους μόνο σε μία φωνή (πήρα - δέχτηκα), εμφανίζουν ορισμένες χρήσεις μόνο με τη μία φωνή (ανοίχτηκε στο πέλαγος) ή δεν σχηματίζουν όλα τα πρόσωπα σε μια φωνή (αποφασίζεται, αλλά όχι *αποφασίζομαι) (βλ. Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 536 κ.εξ.). Επομένως, δεν μπορεί να γίνει καθολική εφαρμογή του κανόνα μετατροπής της μιας φωνής στην άλλη, ούτε φυσικά θα πρέπει να διδάσκεται ο σχετικός κανόνας ερήμην των λεξικών στοιχείων.

Ο βασικότερος λόγος για τον οποίο γίνεται λόγος συνολικά για λεξικογραμματικές επιλογές και όχι χωριστά για γραμματικές επιλογές και λεξιλόγιο είναι ακριβώς ότι η ίδια λειτουργία συνήθως επιτελείται αξεδιάλυτα τόσο με γραμματικά όσο και με λεξικά μέσα. Για παράδειγμα, οι ομιλητές/ομιλήτριες εκφράζουν τον σκοπό στα ελληνικά με γραμματικά μέσα (όπως προθέσεις: για, προς και συνδέσμους: για να) που εισάγουν επιρρηματικές προτάσεις σκοπού, αλλά και με λεξικά μέσα (όπως ρήματα ή περιφράσεις από το λεξιλογικό πεδίο του σκοπού: σκοπεύω, αποβλέπω, αποσκοπώ, έχω στόχο, έχω στον νου μου κ.ά. και ουσιαστικά: στόχος και σκοπός σε φράσεις όπως σκοπός είναι, με σκοπό, με στόχο κ.ά.) (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 843-847). Επομένως, αποτελεί επαρκέστερη αποτύπωση της γλωσσικής πραγματικότητας και απαραίτητη αρχή της γλωσσικής διδασκαλίας η

συνεξέταση των γραμματικών και λεξικών εκφραστικών μέσων ώστε να τονίζεται το εύρος και η ευελιξία των γλωσσικών επιλογών των ομιλητών/ομιλητριών και των συγγραφέων.

Κειμενικά σχήματα

Τι είναι τα κειμενικά σχήματα και ποια η λειτουργία τους;

Ως κειμενικά σχήματα ορίζονται οι οργανωτικές δομές των κειμένων που επαναλαμβάνονται σε διαφορετικά κείμενα. Τα κειμενικά σχήματα, βασικός άξονας κατανόησης, ανάλυσης και ερμηνείας του κειμένου, αντιστοιχούν στις ρητορικές τεχνικές, με τις οποίες δηλώνονται οι νοηματικές σχέσεις μεταξύ των ενοτήτων ενός κειμένου και οι λειτουργίες τους (π.χ. σύνοψη, συμπέρασμα). Πρόκειται δηλαδή για οργανωτικά σχήματα όπως τα γενικό-ειδικό, ισχυρισμός-ανασκευή, υποθετικό-πραγματικό, αντιπαραβολή εννοιών ή στοιχείων, αίτιο-αποτέλεσμα, πρόβλημα-επίλυση-αξιολόγηση, τα οποία απαντούν σε όλα τα κειμενικά είδη, υπηρετούν τη συνοχή και τη συνεκτικότητα ενός κειμένου και περιλαμβάνουν κειμενικούς τύπους (όπως περιγραφή αντικειμένου, αφήγηση γεγονότος κ.λπ.) (βλ. Μιχάλης 2019, 2020: 112, 118). Συχνά μάλιστα ταυτίζονται με τα λεξικογραμματικά στοιχεία (π.χ. χρήση της παθητικής έναντι της ενεργητικής σύνταξης για την ενίσχυση της αποδεικτικής ισχύος επιχειρήματος ή για την αποσιώπηση οπτικής του ομιλητή/της ομιλήτριας ή του συγγραφέα/της συγγραφέως), δεδομένου ότι και τα δύο αποτελούν επιλογές του πομπού/δημιουργού ενός κειμένου με συγκεκριμένο επικοινωνιακό στόχο.

Ενδεικτικά, με κειμενικά σχήματα ο ομιλητής/η ομιλήτρια ή ο/η συγγραφέας:

- ⌚ περιγράφει εξωτερικά τόπο ή πρόσωπο,
- ⌚ δίνει οδηγίες σε σχέση με μια διαδικασία,
- ⌚ ορίζει μία έννοια,
- ⌚ κατηγοριοποιεί ή ταξινομεί (διαίρεση),
- ⌚ διευκρινίζει, αναδιατυπώνει, παραφράζει,
- ⌚ προτείνει λύσεις ή συμβουλεύει,
- ⌚ αιτιολογεί τη θέση του/της,
- ⌚ παραθέτει αποτελέσματα (σχήμα αιτίου-αποτελέσματος),
- ⌚ δηλώνει προσθήκη, εισάγει μία νέα ιδέα ή θέση, επιχειρεί μια επιμέρους επισήμανση,
- ⌚ συμπεραίνει,
- ⌚ παραθέτει αριθμητικά ή στατιστικά δεδομένα,
- ⌚ παραπέμπει σε δεδομένα άλλων κειμένων ή σχετική βιβλιογραφία,
- ⌚ εκφράζει μια αξιολογική κρίση,
- ⌚ επικαλείται ηθικά ή λογικά αξιώματα (αυταπόδεικτες αλήθειες),
- ⌚ δηλώνει τη συμφωνία-επιδοκιμασία ή τη διαφωνία-αποδοκιμασία του/της κ.λπ..

Λεξικογραμματικά στοιχεία, κειμενικά σχήματα και περικείμενο: λειτουργίες και συνδέσεις

Πώς συνδέονται τα λεξικογραμματικά στοιχεία, τα κειμενικά σχήματα και το περικείμενο;

Η κειμενική οργάνωση μπορεί να αναλυθεί, μελετώντας τη σύνδεση των λεξικογραμματικών επιλογών των ομιλητών/ομιλητριών ή των συγγραφέων με τα κειμενικά σχήματα και με τα στοιχεία του περικειμένου.

Συγκεκριμένα, τα λεξικογραμματικά στοιχεία του κειμένου μπορούν να συνδεθούν καταρχάς με τα κειμενικά σχήματα, όπως στον παρακάτω πίνακα:

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	ΚΕΙΜΕΝΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ Ο ομιλητής/Η ομιλήτρια ή Ο/Η συγγραφέας:
χρονικοί προσδιορισμοί, χρονικές προτάσεις, γραμματικός χρόνος ρήματος	αφηγείται μία ιστορία, ένα συμβάν
<i>πρώτον ... δεύτερον</i>	απαριθμεί
<i>σε γενικές γραμμές</i>	γενικεύει
παραθετικά (συγκριτικός βαθμός)	αντιπαραβάλλει
φράσεις όπως: <i>κατά τη γνώμη μου, μου φαίνεται</i>	δηλώνει άποψη, διατυπώνει σχόλιο

Στη συνέχεια το κείμενο μπορεί να συνδεθεί με το περιεχόμενό του, εξετάζοντας τις λεξικογραμματικές επιλογές των ομιλητών/ομιλητριών ή συγγραφέων σε σχέση με την επικοινωνιακή περίσταση, με τη στοχοθεσία τους και με το κειμενικό είδος ως μέσο επίτευξής της.

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζεται ενδεικτικά ο τρόπος με τον οποίο μπορούν να συνδέονται τα λεξικογραμματικά στοιχεία με τα κειμενικά σχήματα και με το περιεχόμενο:

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	ΚΕΙΜΕΝΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ	ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΟΥ
Ο ομιλητής/Η ομιλήτρια ή Ο/Η συγγραφέας:		
Τι επιλέγει;	Τι κάνει;	Σε τι στοχεύει;
- χρονικούς προσδιορισμούς, χρονικές προτάσεις, - χρονικές μετοχές, - γραμματικός χρόνος του ρήματος	- κάνει ιστορική αναδρομή, - παρουσιάζει ένα φαινόμενο/στοιχείο στη διαχρονία του	- να ενημερώσει, - να διδάξει (π.χ. σε μια επιστημονική αναφορά, σε ένα σχολικό εγχειρίδιο)
- περιγραφικά επίθετα	- περιγράφει ένα άτομο (προσωπικότητα)	- να αυτοπροβληθεί, - να επιτεθεί στο ήθος του αντιπάλου (π.χ. σε ένα νομικό κείμενο)
- ρηματικούς τύπους όπως: σημαίνει, εννοούμε, ως..., ορίζεται το...	- ορίζει	- να ενημερώσει (π.χ. σε ένα άρθρο), - να πείσει με επιχειρήματα
- λέξεις/φράσεις όπως: - αρκεί να, υπό προϋποθέσεις	- θέτει προϋποθέσεις ή περιορισμούς	- να προλάβει τον αντίλογο, - να διατυπώσει ενστάσεις στο πλαίσιο ενός επιχειρήματος

